

17. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 556. old.
18. Az 1947. évi hatályos jogszabályok. Bp., 1948. 58. old.
19. *Wagner Ferenc*: Nemzetiségpolitika és demokrácia. Köznevelés, 1945. 9. sz.
20. Szabad Nép, 1945. szeptember 23.
21. Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 24. old.
22. *Herczeg Ferenc*: Az MSZMP nemzetiségi politikája. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 26—29. old.

CSORBA CSABA

Mikó Imre pályájáról

Immáron második esztendeje múlt, hogy eltávozott közülünk. 1975 őszén, nyugdíjba vonulásakor — 65 évesen — tervekkel, bizakodással, munkakedvvel arra számított, hogy végre megadatik neki az alkotáshoz szükséges idő és nyugalom. Élet-erejét azonban rövid idő alatt felőrölte a gyilkos kórral való küzdelem. Csonkán maradt önéletrajzi regényében, „A csendes Petőfi utcában” egy megjegyzése arra enged következtetni, hogy sejtette a véget: „a Mikók rákban szoktak meghalni”.

Utolsó éveit beárnyékolta a megmaradásért, az életért folytatott harc. Csaknem három évtizedtől kényszerű szünete után újra lehetővé vált külföldi útjain a munkát, az előadásokat, a régi barátokkal való meghitt találkozásokat árnyékként kísérik a gyógykezelések, műtétek. Reménykedett, reménykedtek az orvosok s akik közelebről ismertük. Ő pedig hihetetlen önfegyelmel, önuralommal munkálkodott, amennyire ereje engedte. Könyveken dolgozott, írta cikkeit, esszéit, újra elővette régi, kedves témáit; míg a Kriterionnál dolgozott nemcsak az íróasztal mellett ült, hanem faluról falura zötyögött írókkal és történészekkel, hogy író-olvasó találkozókon toborozzon minél több hívet a könyveknek, amelyek a magyar szót, a magyar múltat és jelent vitték el Erdély kicsiny falvaiba is. Ünnepeken pedig turistacipőt húzott, s a Kolozsvár környéki hegyeket járta. Szigorú időbeosztással, fegyelmezetten, ahogy mondani szokás, egészségesen élt. Akaraterejére mi sem jellemzőbb — mint Imreh István kolozsvári történészprofesszor emlékezett vissza —, hogy a falujáró utakon képes volt úgy szabályozni pihenését, hogy kihasználta alváásra az autóban az „üres” negyed- és félórákat.

1977. március 21-én elhunyt.

Író embernél a halál azonban nem jelenti a lezárást. A posta még egyre hozta kedves sorozata, a TÉKA nevével jelzett köteteit. Az Utunkban megjelent posztumusz cikkei igazolták, hogy jelen van — halála után is. A hét 1978. évi évkönyvében a nemzetiségi kérdés jogi vonatkozásairól készített tanulmánya jelent meg. Újra kiadták életregényét Bölöni Farkas Sándorról (Bércre esett fa).

Mikó Imre életművének egésze jószerivel ismeretlen szülőföldjén is, nálunk is. Ami tevékenységéből reflektorfénybe került, az csak néhány mozaik. Élete, életműve két nagy egységre szakad. Benkő Samu írta le elsőként: „Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a háború nyomán nem keletkezett törés Mikó Imre életében és művében. Erkölcsi emelkedettségét éppen az bizonyítja, hogy túlélte a törést, állta a sarat mint ember, és megtalálta az alkotó munkának azt a területét, amely alkatának, tehetségének és elkötelezettségének a leginkább megfelelt.” (Utunk, 1978. 50. sz.)

Ez az emlékezés és pályaképvázlat az életmű állomásait részleteiben nem elemezheti. Életívének 1938-ig terjedő szakaszáról ő maga vall „A csendes Petőfi utcá-

ban". Román kapcsolatairól és nemzetiségi kutatásainak némely vonatkozásáról Beke György készített vele interjút (megjelent Beke György: Tolmács nélkül. Kriterion. Bukarest, 1972). A család, a munka, a hétköznapok kaptak hangsúlyt Marosi Ildikó interjújában (Marosi Ildikó: Közelképek. Kriterion. Bukarest, 1974).

Életeréről, munkájáról azonban a legtöbbet műveiből tudhatunk meg. Olyan időszakban élt, olyan események cselekvő vagy szemlélő részese volt, amelyek a jelenkor embere fokozott érdeklődésére tarthatnak számítot. A 30—40-es évek világformáló folyamataiban fiatalos hévvel és lelkesedéssel vett részt. Mosolyogva emlegette, hogy ezen időszak koronatanúi közül ő a „legifjabb öreg”. A hetvenes években egymást követték Erdélyben az önéletrajzok. Őt e műfaj — hagyományos formájában — kevésbé vonzotta, szerénysége nem engedte, hogy önmagát emelje egy mű középpontjába. Önéletírás helyett először egy emlékezőcsoportot szerkesztett egybe kortársairól, Akik előttem jártak címmel, a következő ajánlással: „Az önéletíró magát ajánlja, én önéletírás helyett ajánlom azokat, akik előttem jártak.” Posztumusz művében, A csendes Petőfi utcában pedig ismét inkább a neki hat évtizeden át otthont adó utcáról s annak lakóiról szól, mintsem magáról.

Valahányan, akik csak ismerték, legjellemzőbb tulajdonságaként végtelen szerénységét emelték ki, nehéz volt szóra bírni önmagáról. Amikor az életművét tartalmazó bibliográfia összeállításával kapcsolatban kerestem föl és kértem ebben segítségét, hosszabban elbeszélgettünk a Petőfi utcai házban. Akkor — 1976. január 3. volt — nem sejtettem, hogy utolsó találkozásunk lesz ez...

Mikó Imre Bánffyhunyadi született, 1911. március 27-én. Apja járásbíró, háromszéki eredetű család sarja; a gr. Mikó családdal csak *névrokonságban* állt. Az anyai ág — a Zsakó család — torockói. Jelentősen meghatározták a családi hagyományok a gyermek Mikó Imre érdeklődését. Egyik őse bölöni iskolamesterként annak a Bölöni Farkas Sándornak volt tanítója, akinek élettörténetét deres fejjel írta meg, de már ifjúkorától ideáljának tekintette. A családi hagyomány irodalmi emlékekben sem volt szegény, a Zsakó nagynya Petőfivel és Jókaival való személyes találkozásokról regélt. A Zsakó ősök egyike szerepelt Jókai „Egy az isten” című regényében is. A szabadságharc másik oldalának tragikus alakjához, Avram Iancuhoz is személyes ismeretség szála fűzték a családot.

A Mikó család unitárius volt, így érthető, hogy a fiú középiskolai tanulmányait az unitárius Brassai líceumban végezte, melynek évtizedek múlva tanára lett.

1928-ban sikerrel érettségizett, akkor, amikor a román érettségi biztosok a magyar maturandusok nagy részét kíméletlenül elbuktatták. Az akkori Kolozsvár, a kor és a viharos érettségi vizsga megrázó, művészi dokumentuma Ignác Rózsa Anyanyelve magyar című regénye...

1934-ben jogtudományi doktorátust szerzett, ügyvédi pályára lépett, ezzel a családi hagyományok folytatója lett.

Politikai pályafutása egyetemi éveiben kezdődött. Részt vett az unitárius haladó ifjúsági mozgalmakban, a Kolozsvári Székely Társaság ifjúsági tagozatának munkájában.

Az 1930-ban indult kolozsvári Erdélyi Fiatalok című magyar főiskolás lap legfiatalabb főmunkatársa lett a második számtól 1933-ig; egy emberöltő múlva papírra vetette e nagy jelentőségű kiadványsorozattal kapcsolatos emlékeit.

Az „Erdélyi Fiatalok” kiadásában jelent meg Mikó Imre első könyve: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés (Kolozsvár, 1932). Kolozsborsa és környéke falvainak szociográfikus feltérképezésére a méltatlanul elfeledett mecénás, br. Bánffy Ferenc biztosított lehetőséget, aki a bátor hangú kötet megjelenését is elősegítette; Bánffy mecénási tevékenységének eddig ismeretlen dokumentumait nemrégiben Moravek László tette közzé (Korunk, 1978/2. 90—94.). Mikó Imre mindössze 21 éves volt a kötet írásakor, ám a nemzetiségi kérdés jogi és történeti magyar és külföldi irodalmában meglepő otthonosságról és jártasságról tett tanúbizonyságot. Német kiadásokban olvasta Marx, Lenin és Sztálin, és általában a szocialista gondolkodók idevágó műveit is. Kiemelten idézte azt a marxí alaptételt, miszerint „az a nép, amelyik

másokat elnyom, nem lehet szabad” (20. old.). Lándzsát tört a magyar—román érdekezéssel szemben s a jövő körvonalait, feladatait vázoló befejező részben önmagának és nemzedékének adott programot: „A magyar intellektuel ifjúság pedig mit tehet? Beállunk közkatona-nak a magyar jövő: munkások és parasztszerek sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát.” (134. old.)

1933-tól kezdett publikálni a Gaál Gábor irányította legális baloldali folyóiratban, a kolozsvári Korunkban Könyves-Tóth László néven.

1934-ben jelent meg a Jakabffy Elemér szerkesztette lugosi Magyar Kisebbség című, jelentős folyóirat kiadásában doktori értekezése: A székely közületi kulturális önkormányzat.

1934 és 1936 között Franciaországban folytatta tanulmányait, ahol a nemzetközi jogot tanulmányozta, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre. Az erdélyi magyarság sorsát szívükön viselő kisebbségek adták össze az ösztöndíjat, olyanok, akik úgy érezték, hogy a nemzetiségi kérdést újszerűen látó fiatal ember (addig már egész sor cikke és tanulmánya jelent meg a magyar ifjúsági mozgalomról és a nemzetiségi kérdéssről) hasznára válhat népének. Mikó Imre haláláig hű maradt ehhez a bizalomhoz, a kijelölt pályához, a népszolgálat szerény, de konokan következetes és önfeláldozó katonájaként.

Fő tevékenysége a harmincas években a nemzetközi, illetve nemzetiségi jogi kérdések tanulmányozása, a romániai magyar kisebbség jogainak védelme volt. Horizontja nem zárult le Erdély hegyeinél, *valamennyi* európai kisebbség sorsát magának érezte: „40 millió emberért” — kisebbségek Európában címmel írt cikket 1937-ben a kolozsvári Keleti Újságban.

1936 és 1938 között a romániai Magyar Párt titkára, majd miután az 1938 elején feloszlott párt helyett megalakult a Magyar Népközösség, annak vezette 1939/40-ben bukaresti jogvédő irodáját. Ezekben az években cikkek sorában mélyrehatóan elemezte a romániai kisebbségi politikát, s annak elsősorban magyar vonatkozásait.

A bécsi döntés után 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő s az Erdélyi Párt főtitkára, 29 évesen az országgyűlés legifjabb résztvevője.

A politikai tevékenység mellett jutott ideje a tudományos munkára is. Cikkek és tanulmányok tucatjai mellett két nagy jelentőségű kötet bizonyítja ezt: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története (Bp. 1941.); A nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből (Kolozsvár, 1944). Utóbbival a kolozsvári egyetemen magántanári katedrára pályázott. A 33 éves fiatal embert az egyetemi tanács egyhangúlag meg is választotta, de ez papíron maradt: a közeledő front elől elmenekítették az egyetemet s ezzel örökre szertefoszlottak Mikó Imre számára az egzisztenciális biztonságot, a kutatásokhoz szükséges időt és nyugalmat biztosító egyetemi katedrára irányuló remények.

1944 nyarán és kora őszén írt cikkeinek sorozata arra vall, hogy nagy figyelemmel elemezte a politikai és katonai helyzet változásait, elsősorban Erdély szemszögéből. Bánffy Miklóssal együtt a fővárosba utazott, hogy Horthy gyors és határozott cselekvésre bírják, sikertelenül.

Az Erdélyi Párt baloldala 1943-tól Mikó Imre és Vita Sándor körül csoportosult. Mikó fölvette az érintkezés fonalát a kommunistákkal is, Józsa Béla révén, akinek későbbi letartóztatása ellen tiltakozott, majd meggyilkolása után óvást emelt a belügyminiszternél; három évtized múlva írásban is felidézte a sorsdöntő idők eseményeit (Korunk, 1972/3. 417—426.).

Mikó Imre — másokkal együtt — mint a németellenes irányzat híve, segítette a kolozsvári üzemek munkásait a gyári berendezések mentésében, fegyverekhez juttatta őket, hogy megakadályozhassák a gyárak leszerelését és nyugatra szállítását (lásd ezzel kapcsolatban Csatári Dániel: Forgószélben [Magyar—román viszony 1940—1945]. Bp. 1968. 277., 302., 313., 419., 328., 410.).

1944 őszétől 1948-ig — polgári személyként — hadifogoly a szovjetunióbeli Taganrogban, ahol megtanult oroszul.

Hazatérve Kolozsvárra, régi iskolájában, a Brassai líceumban orosz nyelvet és irodalmat tanított. Egyidejűleg Miklós István néven egymás után jelentek meg fordításai oroszról magyarra. Fordított szépirodalmat is, amiben Kós Károly és Szentimrei Jenő segítette: ők stilizálták át szövegét. De nemcsak szépirodalmat fordított: Gaál Gábor számára Lenin műveit fordította, franciából pedig magyarra ültette át Rousseau „Társadalmi szerződés”-ét.

Beilleszkedett az új helyzetbe, tudomásul véve, hogy sem ügyvédi, sem politikusi pályára nem térhet vissza. A nehéz körülmények között is hű maradt önmagához, a szülőföldhöz, akkor, mikor a romániai magyar értelmiség közül nem kevesen külföldre távoztak.

Az 1940-es évek végén Romániában is megindult a koncepciós perek láncolata. Hosszabb időre börtönbe kerültek olyan értelmiségiek, mint Balogh Edgár, Méliusz József, Kemény János, Nagy Jenő nyelvész és etnográfus, Csehi Gyula irodalomtörténész, Nagy Istvánt, a legjelentősebb erdélyi magyar proletárirót kizárták a pártból, a Korunk egykori szerkesztőjét, Gaál Gábort is megalázó önkritikára kényszerítették (ami hozzájárult korai halálához). Az 1950-es években nem került el a börtönt a baloldal két olyan jelentős személyisége sem, mint Jordáky Lajos és Venczel József. Fokozatosan háttérbe szorult és nyugdíjba vonult Kós Károly, Kemény János író pedig kiszabadulása után évekig szénégetőként kereste kenyerét. Fájdalmas vesztesége volt az irodalmi és közéletnek Jancsó Béla visszavonulása is.

1957-ben újra megindulhatott a Korunk című folyóirat Gáll Ernő és Balogh Edgár szerkesztésében. Ugyanekkor azonban újabb „tisztogatási akcióra” került sor, amit már Mikó Imre sem kerülhetett el: 1957-ben — noha nemrégiben még orosz tankönyvei jelentek meg — elbocsátották s könyvügynökként, majd könyvesbolti eladóként köszöntött rá egy újabb évtized. Ez sem törte meg azonban, szellemi tevékenységét tovább folytatta: Miklós István álnéven sorra jelentek meg kisebb-nagyobb cikkei az újra megindult Korunkban, fordítási tevékenységével sem hagyott föl. A könyvesbolti pulton pedig két vevő közt regényt s esszéket írt. A főtéri könyvesbolt, ahol dolgozott, rövidesen a kolozsvári magyar értelmiségnek mintegy klubja, illetve találkozóhelye lett. Közben régi barátait és a felnövekvő új nemzedéket körülötte is alaposan megtizedelték. Börtönbe került Dávid Gyula irodalomtörténész, Pászkándi Géza író, Herédi Gusztáv író-riporter és sokan mások. Megszűnt a kolozsvári magyar egyetem, a Bolyai Tudományegyetem önállósága, ami az érzékeny idegzetű költőt és nyelvészt, Szabédi Lászlót az öngyilkosságba kergette.

Egy évtized kellett, míg Mikó Imre körül is tisztult annyira a lég, hogy már saját nevén publikálhatott (1966-tól), sőt esszéket jelentethetett meg (1967-ben) Honpolgárok és világpolgárok címmel, amely nagy sikert aratott.

1969-ben az Orbán Balázs nyomdokain című riportkötetben Orbán Balászról írt esszéje jelent meg. Orbán Balásznak, a Székelyföld szerelmesének és legnagyobb monográfusának alakja már régtől izgatta. Róla írt életregényéhez kiterjedt kutatásokat folytatott magyarországi könyv- és kéziratárakban is. Művét a hetvenes évek derekán befejezte, de kiadót eddig még nem sikerült találni hozzá, igazolva a régi mondás — *habent sua fata libelli* — mai érvényét...

A múlt századi erdélyi művelődés nagy alakjai közül először Bölöni Farkas Sándorról írt életregényt (megjelent 1969-ben): *Bércre esett fa* címmel. Talán nem elfogultság, ha le merem írni, hogy az erdélyi magyar irodalom egyik legnívósabb életrajzi regénye.

1970-ben a romániai nemzetiségek könyvkiadója, a Kriterion kolozsvári főszerkesztője lett. Elsősorban történeti, művelődéstörténeti, néprajzi kötetek s mindenkéltől az immár századik kötetéhez elérkezett TÉKA gondozója lett. Hat év alatt összesen másfél száz kötetet szerkesztett, irányította a kolozsvári fiókszerkesztőség munkáját, szervezte az író-olvasó találkozókat.

1971-ben megjelent Brassai Sámuelnek „Az utolsó erdélyi polihisztorinak” szentelt kötete, remeklés a maga műfajában.

A TÉKA sorozatban látott napvilágot fordításában Rousseau Társadalmi szerződése, korábban pedig egy válogatás Korolenko írásaiból (*A multani vérvád*).

Dávid Gyulával együtt „Petőfi Erdélyben” címmel írt képeskönyvét mintegy népkönyvnek szánta, melynek feladata nemcsak a Petőfi-kultusz erősítése és ébrentartása volt, hanem bizonyos vonatkozásokban művelődéstörténetet, útikönyvet, helytörténetet pótol.

Ez idő tájt sorra idézte fel cikkeiben, tanulmányaiban kortársai, harcostársai emlékét (akikét lehetett). Az egykori jó barát, Balázs Ferenc életművének kiadását is tervbe vette. A korán elhalt barát életművét a Bejárom a kerek világot című kötet bevezetőjében terjedelmesen méltatta (1975). A kiadványsorozat torzó maradt, sőt az a Balázs Ferenc-életrajz, amit időközben elkészített s külön kötetben szándékozott kiadni, egyelőre szintén az Orbán Balázs-életregény sorsára jutott...

Egyik főmunkatársa lett Balogh Edgár nagyszerű kezdeményezésének: a Romániai magyar irodalmi lexikonnak is. Több más munkatársához hasonlóan az első kötet megjelenését ő sem érthette meg (az adminisztráció útvesztőiben „eltévelyedett” lexikon — ha hihetünk a híreknek — végre „sinen van”).

Az 1970-es években újra egyre többet foglalkozott a nemzetiségi kérdés történeti és aktuális vetületeivel: Nyelv és jog (Korunk, 1970/9. sz.); Nemzet és nemzetiség (uo., 1971/5. sz.); Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi fejedelemség korától 1868-ig (uo., 1971/10. sz.); Jogász a közéletben (uo., 1972/10. sz.); Nyelvhasználat és jogtörténet 1868—1944 (Korunk Évkönyv, 1973).

Román és magyar kutatók egyre rendszeresebben használták alapvető forrásmunkaként — és hivatkoztak is — 1944 előtt megjelent — korábbiakban említett — kötetekre, újra fölfedezték és méltatták fiatalkori művét, Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdést is. A nemzetiségi kérdés jege azonban nem olvadt föl annyira, hogy már megjelent és még ki nem adott nemzetiségi tárgyú írásaiból önálló tanulmánykötetet jelentessen meg, helyette különböző témájú írásaiból válogatta az Akik előtttem jártak című emlékezés- és tanulmánykötetet (1976). Mindössze négyezer példányban jelent meg, így érthető, hogy pillanatok alatt, szinte bestsellerként kelt el (csak Kolozsvárt órák alatt ezernyi példány fogyott belőle!).

Az életmű immár lezárult. Értékelése elhamarkodott vállalkozás lenne, hiszen ehhez ismerni kellene jelentős kéziratos hagyatékát, s nem kevés munkát jelent mintegy félezer tételes nagyságrendű bibliográfiában összefoglalható (kéziratban elkészítettem) irodalmi munkásságának kritikai áttekintése. Ez az írás az első összegzés egy olyan életműről, amelynek részletei kevesek által ismertek. Politikus, történész és író volt. Szépírónak a „szakmai közvélemény” csak fenntartásokkal fogadta el, történészként sem kapta az őt megillető megbecsülést. Talán amit a kortársaktól nem kapott meg, kárpótolja majd azért az utókor, hiszen életműve torzóként is méltó a tiszteletre. Jancsó Béláról írta le azt, ami az ő életművét is jellemzi: „egy nemzetiség lelkiismerete, amikor pedig zászlója is lehetett volna...”